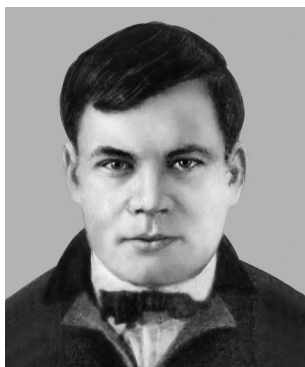

І. М. Дзюба

Йогансен Майк

ЙОГАНСЕН Майк (Михайло Гервасійович; псевд.: В. Вецеліус, М. Крамар; 16(28). 10. 1895, Харків – 27. 10. 1937, Київ) – письменник, перекладач, літературознавець, мовознавець. Чоловік [А. Йогансен](#). Батько Й. походив з Латвії, викладав нім. мову, мати – українка Г. Крамаревська. Закін. Харків. університет (1917). «Захоплювався книжками з філософії. Рік 1919 – під враженням денікінщини – поклав різку лінію у світогляді; пристав до марксівського. Тоді ж почав писати вірші українською мовою; раніш писав руською», – читаємо в його свідченні, наведеному у 2-том. довіднику О. Лейтеса і М. Яшека «Десять років української літератури (1917–1927)» (1928). Перша зб. поезій «Д'горі» з'явилася друком 1921 у Харкові, але на той час Й. був уже досить відомий; його підпис – поряд із підписами М. Хвильового і В. Сосюри – стояв під «Нашим універсалом», зверненням «до робітництва і пролетарських митців українських», яким відкривався зб. «Жовтень» (Х., 1921), одне із перших укр. рад. літ. видань. Автори універсалу, відмежовуючись від «існуючих шкіл і напрямів літературних», декларували нові шляхи й проголошували «еру творчої пролетарської поезії справжнього майбуття». Певно, як можливі зразки цієї пролетар. поезії уявлялися укладачам «Жовтня» вірші В. Сосюри «Роздули ми горно...», «1917 рік» та Й. «Жовтень» і «Комуна». І справді, це було нове слово в молодій рев. писемності, спроба відповісти на гол. політ. питання, які хвилювали сучасників: «Ти думаєш – що то Комуна: / Був ринок, а буде казарма? / Ні, друже: Комуна – це місто, як море, як гори, / Таке біле і таке широке. / Боїшся, що буде в комуні сумно, / В суботу не буде церковного дзвону? / Ні, брате. Під дзвонів червоні пеони додому / З роботи підуть комунари». У світлі трохи пізнішого досвіду – і життєвого, і поет. – це здається трагічно наївним. Але тоді це була спроба естетизації нових соц. емоцій, розширення ідей. і духов. обрії поезії, підключення її до рев. енергії трудових мас. І в творчості самого Й. це був принцип. рубіж, що позначив

перехід від суб'єктивіст. романтики та сумовитої розгубленості перед життям – до романтики соціально активнішої та ідейно заангажованої. Саме таку еволюцію і засвідчила зб. «Д'горі», а ще більше наступні – «Крокове коло» (Київ), «Революція» (обидві – 1923), «Доробок» (1924; обидві – Харків). Водночас його поезія поч. 20-х рр. відображала драматизм світопочування укр. інтелігента, який не міг і не хотів відгороджуватися від тривог та страждань свого народу, від тих явищ життя, що були пов'язані з перипетіями громадян. війни, повстаннями й отаманщиною, руїною, голодом 1921–22... Цінними свідченнями цього світопочування залишаються його поезії «У дахів іржавім колоссю» (1920), «Посуха», «Ви, що не знаючи мети...», «Скоро Forte» (усі – 1921). І в ці роки, і пізніше Й. ідентифікував свій рев. романтизм з мотивом та образами «перших хоробрих» – таким ореолом у 20-і рр. були огорнені імена А. Заливчого, Г. Михайличенка, В. Чумака і В. Блакитного; Й. цілком слушно долучив до цієї когорти і М. Хвильового. Фактично це була не лише емоц. данина яскравим нац.-пасіонар. постатям, а й маніфестація власної громадян. позиції. Зб. «Доробок» була настільки поміт. явищем у літ. процесі тих років, що вдумливий критик О. Лейтес у ст. «Три книжки» («Література. Наука. Мистецтво», 1924, 23 листопада) поставив її в один ряд зі зб. «Вітер з України» П. Тичини та «15 поем» В. Поліщука, – як зразки «вростання в революцію», свідчення нового етапу розвитку свого власного і всієї укр. поезії. Особливо відзначено поему «Прометей» та вірш «Ленін» – «простий і ніби безхитрий в своїй будові», він «залишиться серед найкращих взагалі віршів, присвячених Іллічу». Зб. «Доробок», на думку О. Лейтеса, засвідчила «революційне перемагнічення Йогансена». У наступні роки Й. створив цикл віршів «Революція», «утопічну агітку» «Комуна» з 15-ти невеличких розділів, що перегукується з агітпоемою В. Маяковського «Летающий пролетарий»; численні ліричні поезії, в яких відбилися його невгаваючі концепційні і стильові шукання. У бурхливому літ. житті 20-х рр. Й. разом із В. Блакитним, О. Довженком, В. Коряком, В. Сосюрою, П. Тичиною, В. Поліщуком, М. Хвильовим – у Спілці пролетар. письменників України «Гарт»; з Ю. Смоличем, О. Слісаренком, О. Мар'ямовим – у «Техномистецькій групі А»; і, звичайно ж, у ВАПЛІТЕ. В альманасі першому «ВАПЛІТЕ» (1926) надруковано вірш Й. «Неп», прикметний тим, що, на відміну від багатьох поетів, які сприйняли НЕП з великою тривогою і болем, боячись повернення старого й узаконення міщансько-крамар. стихії, він дивився в майбутнє з надією; символіч. значення набули його нічні видіння: коли «з крамниць зростає корабель», який пливтиме фарватером, що «старий накреслив капітан».

Серед тогочас. літ. громадськості й професій. критики Й. мав репутацію поета з ґрунтов. філол. підготовкою і теор. базою, уважного до форми, музикально чутливого, «ювеліра звукосполучень», «копача словарних надр». Свій тонкий «імпресіоністський» інструментарій, своє романтично-хизливе світопочування, забарвлене тонкою іронією, а часом і зухвалою грою, він дедалі більше намагався підпорядкувати поважній думці, суспільниц. концепції, освоєнню нових шарів соц. досвіду – істор. творчості трудових мас.

Так у його поезії з'явилася тема індустріалізації, так у його лірику ввійшло ширше коло вражень рев.-будівн. дійсності. Спонукуваний тодіш. критикою до «реалізму» в спрощеному розумінні цього поняття, а може, й сам прагнучи більшої темат.-зображал. конкретності, він згодом дещо втратив на витонченості, увів елементи прозаїзації та описовості, безпосеред. предметності, «випрямив» складні музикальні візерунки свого вірша, але водночас прагнучи компенсувати втрати здобутками у сфері мовної палітри, спектрі життєвих реакцій, напруженості соц. емоцій, громадян. конструктивності, якою вона тоді уявлялася. Він хотів, щоб це була творча еволюція, а не творчий регрес. Але таке на зламові 20–30-х рр. давалося вже важко.

1930 у Харкові Й. видав «Збірку вибраних віршів», що мала б означати прощання з першим етапом поет. творчості – і поч. другого, як підкреслено у передмові. Але за своєрід. іроніч. метафорику самохарактеристик у цій передмові вчувається і драматизм поетового становища, яке визначалося не лише органікою внутр. еволюції, але й тиском зовн. умов та вимог, імперативністю ідеол. та естет. претензій, які пред'являлися до тодіш. літ-ри від імені нібито суспільства. «Ці вірші про любовний сад природи, – писав Й., – є лише одна з книг мого життя. Я скінчив її, мені здається, що я її скінчив. Друга ж книга допіру почалася. Її перший розділ – вірші про Комуни – виходять окремо. Байдуже, що ті дві книги писалися одночасно – бо перша з них умирала, а друга народжувалася. Як Лютер Бербанк, я плекав першу, оцю книгу. В галуззя, листя і кору словорослів я ловив хлорофіл неголосних, заглушених променів звукового сонця. Я виростив яблука, що мали смак дієзу, і кактуси з тріольним соком. Так скінчився сільськогосподарський період моєї творчості і почався період індустріальний. Замість вирощувати звукові сади, я спробую перетворити звукову енергію на електричну. Коли звук мій замовкне в скляних стінах елемента і почне крутити якорі – я виготую другу – і останню – книгу вибраних віршів». Мабуть, на цьому самонастановленні позначилася і тодішня вульгаризатор. орієнтація естет. свідомості на соц. утилітарність поезії. Та у відгуку на цю орієнтацію в Й. було й своє індивідуальне, зумовлене особливостями його хисту, в якому майстровитість переважала над інтуїцією, раціоналістичність – над чуттєвістю, теоретично підготовлена конструкція – над емоц. стихією (можна пригадати небезпідставну характеристику В. Коряка: «Майстер слова. Ювелір форми. Пише дивно. Залюблений у Комуни соромливо й інтимно. Роздум бере гору над уявою... Дуже вчений, і це – біда його й козир воднораз»). Але та «остання книга» віршів, яку обіцяв Й. і на яку покладав не позбавлені твор. честолюбства надії, вийшла раніше, ніж він сподівався, і не стала тією, що він думав. Це була зб. «Поезії» (Х., 1933), в якій нічого принципово нового не було. У передмові автора відчувається приховувана бравадою розгубленість: «Як усякий сильний поет, я написав багато слабких віршів, чимало середніх і небагато сильних. У цій книзі я зібрав усі. Читаючи її, ви перейдете від стихійної революційності юнацьких літ через манівці романтики чистого слова до балад активного учасника великої соціалістичної будови». Але намірений новий етап поет.

творчості, нова її якість – по суті не відбулися. Суспільна й духовна атмосфера цьому не сприяла. Здається, Й. у ці роки фактично полишив поезію – і вчинив чесно стосовно свого таланту: фальшивих і ганебних творів, яких немало в літературі тих літ, з-під його пера не виходило. Зокрема, не трапляється в нього вичитати й неминучих тоді славослів'їв Сталінові... Але можна було знайти метафорично зашифров. поезії, в яких за характерними для нього контамінаціями предметності й метафізичного вгадується передчуття трагедії істор. масштабу, а водночас і надія на незнищенність основ життя, напр.: «Овес росте край неба у пісках, / Мов сивий дід, над ним куняє хмара. / Похмурий сон: на головах / Стоять століття і бездумно марять. / – Росте овес, киває і мовчить. / Далеко в морі хилять кораблі / Латинський парус у вечірній ірій. / – Овес росте і виростає в ліс, / Стовпи страшні змертвілі й сірі: / Гниють і з крахом падають на шлях. / – Росте овес край неба у пісках» (1929).

У 30-х рр. Й. писав і видавав переважно прозу. Цей жанр не був для нього новиною: ще 1925 у Харкові вийшла зб. з 4-х невеличких оповідань – «17 хвилин». Критик А. Лебідь знайшов у ній «манерничання» та кривляння, проте залишав авторів деякий шанс: «Взагалі книжка справляє враження вправ молодого автора, що тільки починає писати прозою. Єсть бажання знайти щось нове й свіже. Але це авторів не завжди вдається» (ж. «Життя й революція», 1925, № 10). Того ж року у Харкові під псевд. В. Вецеліус він видав авантюрно-пригодн. роман «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших» у 10-ти вип. величезним на той час тиражем – 100 тис. прим. Саме тоді хвиля зх.-європ. авантюр. белетристики заповонила рад. книжк. ринок, і молода укр. література робила перші спроби протистояти цьому потокові, створити власний пригодниц. роман, а фактично багато що запозичувала з нього. То ж про твір критик Ф. Якубовський у ст. «До кризи в українській художній прозі» («Життя й революція», 1926, № 1) слушно зауважив: «Це – перший конкурент перекладній західній літературі, або в кожному разі намагається таким бути», – водночас відзначивши не дуже вдале наслідування стилю О'Генрі, прийомів Е. По, В. де-Ліль Адама та ін. зх. письменників. Критик К. Довгань у тому ж номері журналу нарікав на сюжетне свавілля – невмотивоване уривання одних ліній та виникнення ін., а також на зловживання еротизмом під виглядом «сатири на гнилий буржуазний побут». 1980 цьому романові літературознавець В. Півторадні присвятив ст. «Перший пригодницький роман на Україні» (ж. «Вітчизна», № 1). Зрештою Й. видав кілька збірок оповідань, прагнучи культивувати на укр. ґрунті конструктивно підкреслений гострий сюжет, новеліст. динамічність, але багатства матеріалу та глибини обробки йому нерідко бракувало, і тому небезпідставними доводиться вважати закиди тодіш. критики в поверховості, ескізності, зіжмаканості. Проте в його проз. доробку є і речі яскраві своїм експериментаторством, настільки оригінальні, що їм немає аналогій в усій укр. белетристиці, – оповідання «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альцести у Слобожанську Швайцарію» та «Неймовірні авантури дона Хозе Перейри у Херсонському степу» (видрукувані в альманасі «Літературний ярмарок» відповідно 1928, № 1 і 1929, № 8). Умовні екзот. персонажі цих

повістей (а докторові Леонардо та прекрасній Альцесті Й. присвятив не один вірш), мабуть, виникли з романт. прагнень автора, перемірних ущипливою самоіронією, і мали задовольнити його ностальгію за небуденним, нетутешнім, присмачену примирливим гумором. Сюжет і конструкція творів виразно пародійні, з коміч. демонстрацією типових прийомів авантюристичності. Оповідь перейнята тоном жартівливої містифікації, коли автор весело дуриє читача, бавиться різними вигадками, перетворює одних персонажів на ін. (напр., іспан. мандрівника дона Хозе Перейру – на члена степ. окрвиконкому Данька Харитоновича Перерву і навпаки), повертає події так, як йому заманеться, покликаючись на «закони сюжету» тощо. Отже, маємо рідкісні в укр. літературі (власне, перші) зразки комічно-пародій. прози, небезвідносні до традиції англ. письменника Л. Стерна, автора гуморист. роману «A Sentimental Journey» («Сентиментальна подорож», 1768). Але є в цих творах і дужий лірич. струмінь, пов'яз. з «демонстрацією» і переживанням картин природи, з відкриттям краси Слобожан. Швейцарії – узбережжя Сіверського Дінця – та степів Херсонщини. Власне, природа з її чарами, таємницями, барвами, пахощами; природа в усій її насиченості життям; природа, що відкривається «виспеціалізованому» зорові й чуттю подорожанина-естета, – це і є істинний герой обох повістей. Сам Й. казав, що, на відміну від звичай. прози, в якій на тлі статич. природи відбувається рухливе життя персонажів, він хотів створити прозу, де б на тлі статич. персонажів відбувалося рухливе життя природи... Фактично він здійснював свого роду депрозаїзацію прози. Ширше підходячи, можна сказати, що Й. започаткував ту традицію, що почасти озвалася в укр. «химерній прозі» 60–70-х рр., як також і про «інтертекстуальність» та деякі ін. риси того, що запанувало в сучас. «постмодерністській» прозі. Варто також відзначити мислив. та природн. оповідання Й., твори для дітей; а нарисові кн. «Подорож людини під кепом (Єврейські колонії)» (1929), «Подорож у Дагестан» (1933) та «Кос-Чагил на Ембі» (1936) були помітним внеском у розробку укр. літ-рою інонаціонал. тематики, у висвітлення життя народів СРСР.

У перші пореволюц. роки, коли до літ. творчості потяглася робітн.-селян. молодь, великого значення набула справа її професій. мист. навчання, популяр. стали різного роду підручники, порадики, курси, самонавчителі літ. майстерності тощо. «Як навчитися писати вірші», «Як писати оповідання» – такі і подібні назви звабливо дивилися з обкладинок багатьох видань. В Україні активно причетний до цієї роботи був Й., маючи для цього всі підстави: славився своєю ерудицією та інтересом до питань теорії. Ще 1922 у Харкові вийшла його кн. «Елементарні закони версифікації». У ж. «ВАПЛІТЕ» (1927, № 2) він виступив зі ст. «Аналіза фантастичного оповідання», що, втім, мала не лише популярно-навч. характер, а й літературознавчий. Наступного року вийшла кн. «Як будується оповідання. Аналіза прозових зразків» (з розглядом новел Дж. Баррі, Г. Веллса, Е. По й І. Тургенєва), яка методологічно і теоретично сьогодні видається наївною та суб'єктивною (та й тоді зазнала багато в чому слушної критики), але конкретні спостереження над майстерністю класиків – цікаві, попри підкреслену нормативність літ. позиції автора

(утвердження фабул. прози). У розумінні Й. мистецтва як гри можна припускати вплив праці «Основы позитивной эстетики» А. Луначарського (1904), популярної в ті роки. Захоплювався Й. і перекладац. справою: драми «Юда» Е. Мюзгама (Берлін; Нью-Йорк, 1923) та «Розбійники» Ф. Шіллера (К., 1936) з нім.; трагедія «Отелло» В. Шекспіра (К., 1927; спільно з К. Щербатенком) і зб. «Вибрані твори» Е. По (Х., 1928; спільно з Б. Ткаченком; Й. також автор передмов до обох) з англ. мов, – та мав неабиякі філол. зацікавлення, про що можна прочитати, зокрема, і в спогадах про нього І. Муратова (ж. «Прапор», 1972, № 5). Спільно з Ю. Тютюнником написав сценарій х/ф «Звенигора» (1928, реж. О. Довженко). Брав активну участь у діяльності різних літ. угруповань («Жовтень», ВАПЛІТЕ, «Гарт» та ін.), у підготовці літ. видань (від «Універсального журналу», що редагував разом із Ю. Смоличем, до «Літературного ярмарку», в якому співпрацював). У літ. періодиці 20-х рр. часто зустрінемо його екзот. прізвище. І от що цікаво: тоді ні з ким не панькалися, не щадили самолюбств і репутацій, майже про кожного можна знайти щось полемічно-злостиве, вороже, глумливе. А от про Й. в гіршому разі – суворі, але стримані критичні зауваження. І дуже часто – поблажливі, доброзичливо-жартівливі згадки: «наш ніжний друг із романтичного кварталу», «наш класичний філолог», «поет, філолог і теоретик»; і навіть Остап Вишня у дружній пародії на М. Зерова висловився щонайделікатніше: «Йогансен – тонкий, блідий і вибачливий. Стоїть на теоретичному ґрунті». Видно, було в ньому щось роззброююче-привабливе. Видно, його любили і покладали на нього надії. І не його вина, що не всі з цих надій він устиг справдити. І що пізніше В. Сосюрі довелося згадувати його в «Розстріляному безсмерті»: «Й заходить тихо у кімнату Печальний Миша Йогансен...». Й. був заарешт. 18 серпня 1937, за звинуваченням в участі в антирадян. націоналіст. організації засудж. до розстрілу. Реабіліт. 1958. Колоритна і трагічна постать Й. привертає дедалі більшу увагу дослідників історії укр. літ-ри (напр., розвідки Ю. Ковалева «До характеристики творчості М. Йогансена» // «Радянське літературознавство», 1985, № 12 та «На шляху до романтики буднів» // «Вітчизна», 1987, № 4). У серії «Бібліотека поета» вийшла зб. віршів Й. «Поезії» (К., 1989) з ґрунт. передмовою та докладними коментарями С. Крижанівського. Новим кроком у літературознав. дослідж. творчості й постаті Й. стала праця Р. Мельникова «Майк Йогансен: ландшафти трансформацій» (К., 2000), у якій здійснено глибокий аналіз «образно-символічного світу поета» в контексті ідейно-естет. проблематики тієї доби. Цінним виданням є кн. «Майк Йогансен у спогадах, листах, матеріалах» (К., 2003), упорядник, автор передмови та приміток до якої І. Лисенко зібрав унік. матеріал спогадів та подав широку бібліографію. Серед 25-ти мемуарів літераторів, які знали Й. особисто, особливо цінні спогади О. Лейтеса, Є. Айзенштока, К. Сторчака, Г. Костюка, О. Мар'ямова, Ю. Смолича. 2009 у Києві в серії «Розстріляне відродження» вийшли «Вибрані твори» Й.

Основні твори

Пролог до Комуни. Х., 1924; Солоні зайці: Гуморески. Х., 1929; Життя Гая Сергійовича Шайби: Оповідання. Х., 1931; Оповідання про Майкла Паркера. Х., 1931; Оповідання. Х., 1932; Балади про війну і відбудову. Х., 1933; Хитрі качки: Оповідання. Х.; О., 1935; Старий ведр: Оповідання. Х.; О., 1936; Кіт Чудило: Оповідання. К., 1968; Собака, що лазив на дерево: Оповідання. К., 1989.

Рекомендована література

1. Білецький О. Двадцять років нової української лірики. Х., 1924;
2. Доленго М. Критичні етюди. Х., 1925;
3. Дорошкевич О. Літературний рух на Україні в 1924 р. // ЖР. 1925. № 3;
4. Цебенко В. Аналіз поетичної мови М. Йогансена // ЧШ. 1925. Ч. 4;
5. Крижанівський С. Майк Йогансен // День поезії. К., 1967;
6. Смолич Ю. Йогансен // Смолич Ю. Розповідь про неспокій. Ч. 1. К., 1968;
7. Муратов І. Просто талант: Спогади про М. Йогансена // Муратов І. Твори: У 4 т. Т. 4. К., 1983;
8. Дзюба І. «Вогнем не можна знищити...»: Майк Йогансен: поет, філолог, теоретик // Україна. 1988. № 39;
9. Славутич Яр. Розстріляна муза: Мартиролог. Нариси про поетів. К., 1992;
10. Кропив'янська Ю. Подорож ученого хулігана Майка Йогансена // Смолоскип: Часопис твор. молоді. 2009. № 11.

Бібліографічний опис:

Йогансен Майк / І. М. Дзюба // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-12974>. – Останнє поновлення : 6 трав. 2023.

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).